

РОЗДІЛ І

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 342.565.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-70-1-9-13>

Бесчастний Віктор Миколайович,
доктор юридичних наук,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений юрист України
(Конституційний Суд України, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ПОНЯТТЯ «КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД»: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань тлумачення Конституційним Судом України правових норм, серед яких особливе місце займає поняття «конституційний лад». Констатовано, що ефективним способом вирішення проблем юридичних суперечностей є тлумачення, завдяки якому можна виявити розбіжні й колізійні норми в законодавстві України; установити зв'язок між загальними й спеціальними нормами, допомогти правильно зрозуміти сферу їхньої дії; визначити коло осіб, на яких поширюється ця дія, а також зміст того чи іншого законодавчого терміна. Підкреслено значущість Конституційного Суду України стосовно надання офіційного тлумачення Конституції України. Зазначено, що категорія «конституційний лад» є основою всіх суспільних відносин українського державотворення та буття. Визначено, що офіційне тлумачення Основного Закону України Конституційним Судом України зумовлене необхідністю подолання неоднозначності в розумінні Конституції України або правових норм, що перебувають у взаємозв'язку з її нормами, пов'язаному із з'ясуванням або роз'ясненням, офіційною інтерпретацією, з метою забезпечення верховенства Основного Закону України та підтримання належного конституційного правопорядку. Доведено необхідність розробки проекту Закону України «Про засади конституційного ладу».

Ключові слова: конституційний лад; тлумачення правових норм; Основний Закон; Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. Важливе місце поміж актуальних у сучасній українській правовій науці посідає, безперечно, питання тлумачення правових норм. Найхарактернішою ознакою розбудови українського суспільства є демократизація суспільного життя, яка полягає в практичному захисті прав і свобод громадян та наближенні до європейських стандартів.

Однією з найважливіших інституцій правової держави, у якій діє принцип верховенства права та існує органічна потреба в додержанні Конституції України, є Конституційний Суд України. Його заснування в Україні було викликано впровадженням конституційного ладу й конституційної законності, підвищенням правової культури, розвитком демократичних засад суспільства.

У процесі конституційно-правових відносин зазнають змін усі інститути конституційного права, зокрема й інститут основ конституційного ладу, що вирішує сьогодні проблеми прикладного й теоретичного характеру. Не є винятком і питання тлумачення обраної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут «конституційного ладу» досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як Ю. Барабаш, Д. Белов, Ю. Бисага, Л. Бориславський, В. Кафарський, В. Копейчиков, В. Кравченко, А. Крусян, М. Орзіх, В. Погорілко, О. Скрипнюк, І. Сліденко, О. Совгіря, М. Теплюк, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, Ю. Шемшученко та інші. Незважаючи на підвищений інтерес конституціоналістів до розуміння категорії «конституційний лад», комплексної наукової розвідки з цього питання не проводилося, що й визначає актуальність теми наданого наукового дослідження.

Метою статті є визначення на підставі аналізу чинного законодавства положень теорії держави й права, наукових поглядів учених-конституціоналістів та практики Конституційного Суду України стосовно засад конституційного ладу України та їхньої правової регламентації.

Виклад основного матеріалу. Системний аналіз праць вітчизняних учених-конституціоналістів дає підстави дійти такого висновку: досліджуючи багатогранність інституту конституційного ладу, переважна більшість науковців і практичних працівників звертає увагу на визначення, засади, структуру, суть, зміст, форму тощо. У доктринальних джерелах під категорією «конституційний лад України», як правило, розуміють систему суспільних відносин (соціальних, економічних, політико-правових), гарантованих Конституцією України та передбачених законами України, прийнятими на її основі та відповідно до неї. З огляду на це, правомірно постають питання, які потребують наукового вирішення та тлумачення (юридична герменевтика). Роз'яснення українському суспільству кроків, які здійснюють органи державної виконавчої влади, є важливим у функціонуванні державних інституцій, адже сприйняття громадянами влади є також розумінням правових норм.

Ефективним способом вирішення проблем юридичних суперечностей, поза сумнівом, є тлумачення, завдяки якому можна, по-перше, виявити розбіжні й колізійні норми в законодавстві України, по-друге, установити зв'язок між загальними й спеціальними нормами, допомогти правильно зрозуміти сферу їхньої дії, по-третє, визначити коло осіб, на яких поширюється ця дія, а також зміст того чи іншого законодавчого терміна.

Право надавати офіційне тлумачення Конституції України підтверджує значущість Конституційного Суду України. Наділення таким повноваженням Конституційного Суду України підкреслює його виняткову прерогативу в цій сфері, і жоден інший орган державної влади не має права брати на себе цю функцію [1, с. 138–139].

Підтримуємо думку професора В. Шаповала, який звертає увагу на сутність категорії «конституційний лад в Україні», зважаючи на зміст розділів I, III і XIII Конституції України. Так, розділ I «Загальні засади» визначає основи конституційного ладу, містить положення сутнісного характеру, більшість із яких є юридичним підґрунтям, нормативною першоосновою для інших конституційних положень. Переважна більшість норм цього розділу є нормами-принципами, які забезпечують загальний рівень регулювання [2, с. 279–280].

Розділ III «Вибори. Референдум», окреслюючи відповідні основи конституційного ладу, визначає загальні умови здійснення народного волевиявлення через форми безпосередньої демократії. Зміст наведеного розділу відображає юридичні параметри реалізації

ідеї народного суверенітету або народовладдя. Положення цього розділу Конституції України є основою механізмів і безпосередньої, і представницької демократії.

У тексті Конституції України не визначено поняття «конституційний лад», проте термін «конституційний лад» застосовується тричі. Так, із положень статей 17, 37 Конституції України випливає, що конституційний лад заборонено змінювати насильницьким шляхом. Неоднозначним також є положення статті 5 Конституції України, згідно з яким єдиним суб'єктом, котрий має право визначати та змінювати конституційний лад, є український народ.

На думку О. Скрипнюка, у розділі I Конституції України закріплені засади конституційного ладу становлять першооснову для інших положень Основного Закону України, а також для всієї системи чинного законодавства України та інших нормативно-правових актів. Конституція України має будуватися згідно з положеннями засад конституційного ладу, які є основоположними принципами організації і діяльності держави та утворюють основи конституційного ладу України [3, с. 124].

У теоретичних розвідках поняття «тлумачення права» («тлумачення правових норм») – це діяльність, спрямована на з'ясування, осмислення дійсного змісту норм права, з метою сприяння їхній практичній реалізації, а також результат такої діяльності, що переважно застосовується в інтерпретаційно-правовому акті. Категорія «конституційний лад» є основою всіх суспільних відносин українського державотворення та буття.

На думку Ю. Тодики, офіційне тлумачення Конституції України – це діяльність Конституційного Суду України в межах законодавчо встановлених процедур за допомогою апробованих наукою і практикою прийомів і способів із подолання невизначеності розуміння Конституції та законів України у формі нормативної або казуальної інтерпретації, з метою забезпечення конституційної законності й конституційного правопорядку.

Зважаючи на положення теорії держави й права, аналіз законодавства України, акцентуємо, що офіційне тлумачення Основного Закону України Конституційним Судом України зумовлене необхідністю подолання (у межах установлених законом процедур та на основі використання всіх відомих науці прийомів і способів) неоднозначності в розумінні Конституції України або правових норм, що перебувають у взаємозв'язку з її нормами, пов'язаному із з'ясуванням або роз'ясненням, офіційною інтерпретацією, з метою забезпечення верховенства Основного Закону України та підтримання належного конституційного правопорядку (курсив мій. – В. Б.).

Слід погодитися з думкою М. Баймуратова та І. Сліденка, що розглядувана категорія має комплексну багаторівневу, багатооб'єктну та багатосуб'єктну структуру, тобто вона складається з декількох взаємозалежних елементів, які поєднуються Конституцією [4, с. 130].

У Рішенні Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) висловлена позиція Конституційного Суду України, згідно з якою тезу, що «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами», слід розуміти так: тільки народ має право безпосередньо шляхом усеукраїнського референдуму визначати конституційний лад в Україні, який закріплюється Конституцією України, а також змінювати конституційний лад унесенням змін до Основного Закону України в порядку, установленому його розділом XIII (254к/96-ВР) [5].

У Постанові Верховної Ради України «Про проект нової Конституції України» від 1 липня 1992 року № 2525-ХІІ, а саме в розділі I «Загальні засади конституційного ладу»

зазначається, що конституційний лад України ґрунтується на принципі пріоритету прав і свобод людини й громадянина (стаття 2), держава відповідальна перед людиною і суспільством за свою діяльність (частина друга статті 2) [6]. Як бачимо, і в конституційних проєктах однозначної відповіді на досліджуване питання ми не знаходимо.

Висновки. Ураховуючи ту обставину, що законодавець у тексті Основного Закону України, зрозуміло, не міг розкрити поняття всіх правових категорій, які в ньому застосовуються, а подальша регламентація норм Конституції України покладається на чинне законодавство України, то, можливо, варто поставити за мету розробити проєкт Закону України «Про засади конституційного ладу».

Список використаних джерел

1. Тесленко М. В. Судовий конституційний контроль в Україні : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 344 с.
2. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т. 3: К–М. 736 с.
3. Скрипнюк О. Конституційний лад в Україні: методологічні проблеми розвитку та вдосконалення в контексті конституційної модернізації. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 123–134.
4. Баймуратов М. О., Сліденко І. Д. Категорія «конституційний лад»: до проблеми визначення у сучасному конституційному (державному) праві. Держава і право: зб. наук. праць. *Юридичні і політичні науки*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. Вип. 49. С. 112–121.
5. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05> (дата звернення: 02.03.2020).
6. Про проєкт нової Конституції України : Постанова Верховної Ради України від 1 липня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 37.
7. Ст. 550. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2525-12> (дата звернення: 10.03.2020).

References

1. Teslenko, M. V. (2001). *Sudovi konstytutsiyni kontrol v Ukraini: monohrafiia* [Judicial Constitutional Review in Ukraine: monograph]. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. 344 s. [in Ukrainian].
2. *Iurydychna entsyklopediia* : u 6 t. (redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. [Legal Encyclopedia: 6 vols.]. Kyiv : Ukr. entsykl., 2001. T. 3 : K–M. 736 s. [in Ukrainian].
3. Skrypniuk, O. (2012). *Konstytutsiyni lad v Ukraini: metodolohichni problemy rozvytku ta vdoskonalennia v konteksti konstytutsiynoi modernizatsii* [The constitutional system in Ukraine: methodological problems of development and improvement in the context of constitutional modernization]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4. S. 123–134. [in Ukrainian].
4. Baimuratov, M. O., Slidenko, I. D. (2010). *Katehoriia «konstytutsiyni lad»: do problemy vyznachennia u suchasnomu konstytutsiinomu (derzhavnomu) pravi*. [Category «constitutional order»: to the problem of definition in modern constitutional (state) law]. *Derzhava i pravo: zb. nauk. prats. Yurydychni i politychni nauky*. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Vyp. 49. S. 112–121. [in Ukrainian].
5. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 5 zhovtnia 2005 roku № 6-rp/2005*. [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of 5 October 2005 No. 6-rp / 2005]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-05>. [in Ukrainian].
6. *Pro proiekt novoї Konstytutsii Ukrainy: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 1 lypnia 1992 roku*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [On the draft of the new Constitution of Ukraine: resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of July 1, 1992. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 1992. № 37.

7. St. 550. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2525-12> [in Ukrainian].

Beschastnyi Viktor,
Doctor of Law,
Doctor of Public Administration,
Professor, Honored lawyer of Ukraine
(Constitutional Court of Ukraine, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

INTERPRETATION OF THE CONCEPT “CONSTITUTIONAL ORDER” BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT

Among the issues of contemporary Ukrainian legal science, the issue of interpretation of legal norms definitely occupies an important place. One of the most important institutions of the law-governed state is the Constitutional Court of Ukraine. Its establishment in Ukraine was caused by the introduction of the constitutional order, constitutional legality, the increase in legal culture, the development of democratic foundations of the society. In the process of constitutional-legal relations, all institutes of constitutional law, including the institute of foundations of the constitutional order, suffer changes, which are marked today by the problems of applied and theoretical character. The interpretation of the selected category is no exception. Despite the increased interest of constitutionalists in understanding the category of "constitutional order", no comprehensive scientific research has been conducted on this issue, which determines the actuality of the theme of this scientific research. The systematic analysis of the works of national constitutionalists gives grounds to make a conclusion that, studying the versatility of the institute of "constitutional order", the overwhelming majority of scientists and practitioners pay attention to: definition, basis, structure, essence, content, form, etc. In doctrinal sources, the category of "constitutional order of Ukraine" generally refers to the system of public relations guaranteed by the Constitution of Ukraine and envisaged by the laws of Ukraine adopted on its basis and in accordance with it. The effective way of solving the problems of legal contradictions is definitely the interpretation due to which it is possible to identify contradictory and conflicting rules in the legislation of Ukraine, to establish the connection between general and special norms, to help to understand properly the field of their action, to determine the circle of persons their action applies to, the content of the legislative term. Based on the provisions of the theory of state and law, the analysis of the legislation of Ukraine, the official interpretation of the Basic Law of Ukraine by the Constitutional Court of Ukraine underlies overcoming the ambiguity in the understanding of the Constitution of Ukraine or legal norms that are interrelated with its norms connected with the clarification or explanation, official interpretation, in order to ensure the rule of the Basic Law of Ukraine and to maintain proper constitutional law and order. It should be noted that the constitutional order of Ukraine is based on the principle of priority of human and citizen's rights and freedoms, and the state is responsible to the person and society for its activity. In the constitutional drafts we do not find a definite answer to the question investigated. Taking into consideration the fact that the legislator in the text of the Basic Law of Ukraine, certainly, could not disclose the concept of all legal categories applied in it, and further regulation of the norms of the Constitution of Ukraine relies on the current legislation of Ukraine, it may be necessary to put to aim to develop a draft of the Law of Ukraine on the principles of the constitutional order.

Key words: constitutional order; interpretation of legal norms; Constitution; Constitutional Court of Ukraine.

Надійшла до редколегії 25.02.2020